

**РЕЦЕНЗІЯ**  
**на дисертаційну роботу**  
**Карамана Костянтина Валерійовича**  
**на тему: «Євроскептицизм в програмних документах радикальних**  
**парламентських партій країн ЄС»,**  
**подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за**  
**спеціальністю 052 «Політологія»**  
**(галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки)**

Сучасний розвиток Європейського Союзу визначається переважанням двох протилежних тенденцій. З одного боку, продовжується процес розширення інтеграційного об'єднання на схід (включення у XXI столітті до складу ЄС країн Центральної та Східної Європи) та розбудови європейських інститутів (Амстердамський, Ніццький, Лісабонський договори). З іншого боку, XXI століття позначилося рядом викликів, які постали перед європейською спільнотою та призвели до активізації відцентрових тенденцій, серед них збільшення рівня неоднорідності країн ЄС (після розширення 2004 та 2007 років), фінансово-економічна криза, міграційна криза, крах політики мультикультуралізму, пандемія. Все це завдало удару до іміджу ЄС, загострило проблеми в середині окремих європейських країн та призвело до зростання антиєвропейських настроїв, які отримали назву «євроскептицизм». Практичним проявом євроскептицизму можна вважати провал Євроконституції на національних референдумах у 2005 році, зростання рівня підтримки політичних сил, які стоять на антиєвропейських позиціях, як в Європарламенті, так і в національних парламентах та, врешті-решт, вихід Великобританії з ЄС (Брексит).

Треба відзначити, що найбільш яскраво євроскептичні настрої прослідковуються саме у політичних програмах правих радикальних партій, які в XXI столітті не лише перестали бути маргінальними політичними утвореннями, але й з кожним роком демонструють все кращі результати на виборах як до Європарламенту, так і до національних парламентів: мають парламентські фракції, являються провідною опозиційною силою в країні, входять в правлячі коаліції.

Сьогодні євроскептики посилюються як у країнах, які були локомотивом євроінтеграції, так і в тих країнах, які приєдналися до ЄС пізніше. При цьому треба відзначити, що передумови, причини та особливості євроскептицизму є неоднаковим у різних регіонах Європи. Що дуже вдало підкреслено у дослідженні К. В. Карамана, який виділяє регіональних типів євроскептицизму: в країнах, що стояли у джерел євроінтеграції (Франція та Німеччина), в країнах Південної Європи, в країнах Північної Європи та країнах Центральної та Східної Європи, які приєдналися до євроінтеграційного процесу останніми.

Посилення євроскептичних політичних настроїв є своєрідним індикатором у розвитку ЄС, і для нас це особливо важливо, враховуючи, з

одного боку, загальний євроінтеграційний курс України, з іншого боку, традиційний проросійський характер праворадикальних європейських партій, посилення позицій яких (з урахуванням того, що у 2023 та 2024 роках пройдуть вибори як до Європарламенту, так і до національних парламентів ряду країн) може вплинути на загальний курс ЄС щодо України та підтримки української боротьби в війні з Росією.

Дисертаційне дослідження К. В. Карамана має цілком логічну та традиційну структуру для робіт подібної тематики і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

Перший розділ присвячено огляду теоретико-методологічних засад дослідження. Зокрема, автор приділив увагу аналізу таких ключових для дослідження категорій як «євроскептицизм», «правий радикалізм», «праворадикальна партія». Було розглянуто основні підходи до трактування цих поняттєвих категорій та проаналізовано їх ключові типології, які існують у світовій та вітчизняній політичній науці.

Також можна позитивно охарактеризувати детальний аналіз наукового доробку з теми. Дуже вдало було структуровано основні наукові праці з досліджуваної проблематики за проблемним принципом, виокремлено та підкреслено невирішені в їх рамках проблеми, на які було наголошено в наступних розділах дисертаційного дослідження. Дослідження спирається на вагому джерельну базу, яка також була структурована, визначено для досягнення яких задач було використано ту чи іншу групу джерел. Треба відзначити, що переважна більшість використаного наукового доробку та джерел має своїм походженням ті країни, які розглядатися в роботі, що додає дослідженню К. В. Карамана об'єктивності та ґрунтовності.

Другий розділ присвячено причинам, етапам та регіональним особливостям євроскептицизму в ЄС в XXI столітті. В першому підрозділі вивчаються зовнішні та внутрішні фактори, які вплинули та розвиток євроскептицизму. Автор аналізує провідні підходи до визначення факторів розвитку євроскептицизму, які існують сьогодні в політичній науці, та основі цього аналізу пропонує власну класифікацію основних причин розвитку євроскептицизму: обумовлені зовнішніми факторами (фінансово-економічна криза 2008 – 2009 рр.; міграційна криза 2015 – 2016 рр.; пандемія COVID-19), обумовлені наслідками євроінтеграційних процесів (криза інтеграційної моделі; інституційна криза ЄС; нерівномірний рівень розвитку та економічна диференціація країн члені, особливо після розширення; засилля європейської бюрократії; Брексіт), обумовлені чинниками регіонального виміру (національна специфіка розвитку тієї чи іншої країни). Було детально досліджено всі ці фактори, їх прояви в політичному житті європейських країн та вплив на розвиток євроскептичних настроїв.

У другому підрозділі основна увага приділена етапам та регіональним особливостям розвитку євроскептицизму. Виділено основні етапи, аргументовано їх хронологію (перший етап – з 1980-х років до

початку ХХІ століття; другий – з початку ХХІ століття до 2014 року; третій – з 2014 до 2019 року; четвертий – з 2019 року до теперішнього часу), визначено визначальні чинники розвитку євроскептичних настроїв на кожному з етапів. Також проаналізовано особливості євроскептичних політичних сил в різних регіонах Європи, причини та особливості успіху праворадикальних партій, що стоять на антиєвропейських позиціях на національних виборах, визначено ті країни, в яких євроскептичні настрої серед населення на сьогодні є найвищими, основні тригери та каталізатори посилення євроскептицизму, у тому числі вплив на розвиток євроскептицизму пандемії Covid-19 та повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Третій розділ присвячено особливостям висвітлення проблем європейського інтеграційного процесу в ідейно-політичних доктринах праворадикальних парламентських партій. В першому підрозділі автор розглядає особливості євроскептицизму праворадикальних партій в країнах, що стояли у витоків євроінтеграційного процесу (Франція та Німеччина). Аналізуються особливості трансформації французького «Національного фронту» (найстарішої праворадикальної партії Європи, заснованої в 1973 р.) від маргінального об'єднання до політичної сили, представники якої, починаючи з 2002 року, проходять до другого туру президентських виборів. Досліджуються особливості еволюції програмних засад партії, у тому числі в напрямку послаблення рівня радикалізації та поступового дистанціювання від ксенофобії та неофашизму, з якими ця політична сила традиційно асоціювалася. Визначаються характерні риси французького євроскептицизму та його вплив на європейську та національну політику. Також вивчаються передумови появи впливової праворадикальної партії в Німеччині, а саме партії «Альтернатива для Німеччини», яка виникла у 2013 році. Визначаються основні етапи розвитку цієї політичної сили та еволюції її програмних засад, причини успіху «Альтернативи для Німеччини» на виборах, виокремлюються характерні риси та специфіка німецького євроскептицизму.

У другому підрозділі проведено аналіз євроскептицизму праворадикальних партій в ключових регіонах Європи: регіон Південної Європи (іспанська партія «Голос»), регіон Північної Європи (фінська партія «Справжні фіни»), регіон Центральної та Східної Європи (угорська партія «Йоббік»). Досліджено передумови виникнення євроскептичних політичних сил в цих країнах з урахуванням особливостей їх включення до євроінтеграційних процесів, специфічних національних проблем та викликів, визначено особливості національного євроскептицизму, рівень впливу на національну політику праворадикальних партій, особливості еволюції їх євроскептичної риторики в залежності від рівня впливу на політичній арені (отримання місць в парламенті, формування парламентської фракції, залучення до правлячої коаліції, представлення у Європарламенті). Автором було відзначено, що з посиленням впливу правих радикальних партій на політичній арені та втратою статусу маргінальних

політичних утворень, відбувався перехід від жорсткого (радикального) євроскептицизму до м'якого (помірного) євроскептицизму.

У третьому підрозділі К. В. Караман аналізує специфіку світоглядних установ праворадикальних партій в Україні на прикладі таких політичних сил як «Свобода», «Правий сектор», «Національний корпус». Розглянуто історію їх виникнення, особливості та основні етапи розвитку, характерні риси політичних програм, вплив Революції гідності на зміну риторики українських праворадикальних партій. Автором було відзначено, що сучасний правий радикалізм в Україні не характеризується євроскептицизмом, що відрізняє його від західноєвропейського правого радикалізму. Це пов'язано перш за все з тим, що головним ворогом української державності, загрозою суверенітету та українській ідентичності праворадикальні сили вважають росію. Тому до 2014 року проблема європейської інтеграції для цих партій не стояла на порядку денному, а потім була включена як стратегія, реалізація якої дозволяє досягти основної мети – вирвати Україну з російського світу та побудувати незалежну національну державу. При цьому автор зазначає, що інтеграція України до ЄС у довготривалій перспективі може призвести до зростання євроскептичних настроїв (як це було у країнах Центральної та Східної Європи), що знайде своє відображення і у програмах праворадикальних партій.

Поряд із позитивними аспектами дисертації варто відзначити ряд дискусійних моментів, що потребують уточнення або коригування:

1. Можливо, було б доречним виокремити статистичний матеріал щодо результатів виборів, тенденцій економічного розвитку тощо у додатки, щоб не перевантажувати виклад дослідження статистичною інформацією;

2. Автор зазначає, що для праворадикальних партій є характерною концепція «націоналізму» та дуже слушно аналізує унікальні особливості націоналізму в кожній окремій країні (з урахуванням передумов виникнення та особливостей розвитку), які знаходять відображення в програмах місцевих правих радикальних партій. Виходячи з важливості цієї поняттєвої категорії в межах цього дослідження, на нашу думку можна було б більше уваги приділити аналізу теоретичних підходів до її розуміння.

3. Як вже було зазначено, перевагою цієї роботи є залучення широкого переліку наукової літератури та джерел, походженням яких є ті країни, які являлися об'єктом даного дослідження. Однак, на нашу думку, можна б було трохи більше уваги приділити аналізу наукового доробку українських науковців, які займаються цією тематикою.

Однак, зазначені зауваження носять виключно рекомендаційний характер і аж ніяк не знижують загального високого теоретичного рівня роботи Костянтина Валерійовича Карамана та її наукової новизни для вітчизняної політичної науки.

Таким чином, дисертація Карамана Костянтина Валерійовича за темою «Євроскептицизм в програмних документах радикальних

парламентських партій країн ЄС», виконана за спеціальністю 052 «Політологія», повністю відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою КМУ від 12.01.2022 № 44 (зі змінами), вимогам до оформлення дисертації, затвердженими наказом МОН України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами), та може бути представлена до захисту на засіданні спеціалізованої вченої ради.

**Рецензент:**

**кандидат політичних наук,  
доцент кафедри філософії та соціології  
Маріупольського державного  
університету**

**Тетяна ІВАНЕЦЬ**

Особистий підпис Т. Іванець  
К.п.н., доценто засвідчую  
М.П.  
Начальник загального відділу



*Тетяна ІВАНЕЦЬ*